

ТЕХНИКИ ЗА ПИСМЕНО ПРЕРАЗКАЗВАНЕ В НАЧАЛНИТЕ КЛАСОВЕ

Мариана Мандева

1. Актуалност на проблема

Контент анализът на нормативните документи по български език за началния училищен етап, както и наблюденията в педагогическата практика показват, че съществуват възможности за **осъвременяване на обучението по писмено преразказване**. За да се постигне това, е важно да се **диференцират и характеризират основни преразказни техники и да се синтезират основанията за изучаването им в началните класове**.

2. Писменото преразказване в училищния дискурс

2.1. Същност на преразказната дейност

В основата на обучението по български език в училище са **два основни типа речеви дейности**, извършвани от учениците за удовлетворяване на комуникативните им потребности – **репродуктивни и продуктивни**. При **репродуктивните речеви дейности** децата участват „... в комуникативния (речеви – б. а.) акт като продуценти на текстове, в които смислово се възпроизвеждат ... други текстове” [3, 10]. **Продуктивните речеви дейности** изискват „...включване на учениците в комуникативния (речеви – б. а.) акт като продуценти на изцяло нови, собствени текстове с оригинален смислов и изразен план” [3, 10].

В условията на училищния дискурс **преразказването** се определя като процес, при който учениците, предвид комуникативноречева учебна задача*, със свои думи автентично (пълно или частично) се

***Комуникативноречева учебна задача – Учебната задача** е „...умален модел на определена ситуация (в обучението по български език – езикова или речева), която трябва да бъде разтълкувана, осмислена, решена” [6, 21]. В зависимост от равнищата на усвояване на лингвистичното знание се диференцират: езикови, стилистични и комуникативноречеви учебни задачи [вж. 5, 115]. При **комуникативноречевата учебна задача** „...речевото действие се осъществява съобразно с конкретно фиксирана ситуация на общуване” [5, 115].

пресъздават (част от) съдържанието на слухово, зрително или слухово-зрително възприет чужд наративен текст* – езиков или хетерогенен**. Преразказването изисква: **рецепция** на наративен първоизточник; достоверно (пълно или частично) **езиково пресъздаване** на (част от) съдържанието на този текст чрез собствена редакция в зависимост от комуникативноречева учебна задача. Преразказването „...не е резултат от механично запамятане на текста, а е резултат от индивидуалните представи, породени при възприемането на текста, изразени със собствените думи на преразказващия” [7]. Следователно то е **речева дейност с относително подражателен, репродуктивен характер**.

Предвид **речевата форма**, в която протича, преразказването бива **устно и писмено**.

2.2. Писмено преразказване

При **писменото преразказване** репродуктивната текстопокраждаща дейност се реализира чрез **писмена реч**. Писмената реч е специфично психично образувание. При изследването ѝ се обединяват функционални и формални критерии [вж . 8].

За да се характеризира писмената реч, тя ще бъде съпоставено с устната. В отлика от устната реч, която е звучаща и се усвоява по-рано в резултат от непосредствена потребност от речево общуване, писмената реч е графична и се овладява чрез специално обучение.

***Наративен текст** – Преобладаващ начин на изложението е „разказването” за света. „Чрез едно или множество повествователни надизреченски единства се представя определена съвкупност от действия ... с оглед на тяхното протичане във времето. Разказният тип представяне на света е характерен за всички речеви продукти със сюжетна основа” [4, 116]. **Сюжетът** е съвкупност от „...времево последователни действия или състояния на някакъв обект (или група обекти), за които „говори” наративният текст” [3, 254]. Съставките им (**сюжетни елементи**) са относително обособени и бележат „етапи” в общата събитийна поредица. Наративните фрагменти, представляващи отделни сюжетни елементи, се определят като **епизоди** (с характер на завръзка, кульминация, развързка, епilog). Композицията на наратива подрежда сюжетните елементи в повърхнинна последователност, в която те се представят на реципиента. Езиковите наративи се наричат **повествования**.

****Езиков и хетерогенен текст** – При **езиковите текстове** се ползват знаците на естествения човешки език. **Хетерогенните текстове** се създават чрез знаци от езикови и неезикови (светлинни, музикални и др.) системи.

Писмената и устната реч се различават по отношение на речевите ситуации*, в които функционират, на условията на продукцията и рецепцията. При писмената реч мотивацията на речевите действия е по-абстрактна; комуникативното взаимодействие е опосредствено. Каналът за свързка е зрителен, еднопосочен, непряк пространствено и времево.

„Макар и недостатъчно изследвано, жанровото и стилового своеобразие на устната и писмената форма на речта се приема като специфична тяхна характеристика, която се свързва както със съдържанието, така и с лексикално-граматически, синтактически и стилистически особености на текста” [2, 15].

„Подборът на стилно-езикови средства в единство с комуникативната насоченост и задачата на речевото действие при устната и писмената реч има различен операционален състав” [2, 15]. При писмената реч той включва поява на значението, изразяване с думи, оценка на избраната дума предвид адекватността ѝ на значението, отчитане на повторемостта в контекста, съобразяване с възможностите на реципиента да разбере написаното, замяна на неподходящата дума.

Писмената и устната реч се характеризират чрез допълнителни информационни средства. При писмената речева форма се разчита на графичното и правописното оформяне, на словореда, шрифта и др., докато при устната от значение е параезикът.

Писмената реч се подготвя предварително. Тук много по-пълно, в сравнение с устната реч, се изгражда съдържанието на текста. Извършва се сложна аналитико-синтетична дейност, изискваща подбор и подредба на думи, свързването им в текст и т.н. Важни са правописното и графичното оформяне. Изискват се и технически умения.

Писмената реч е „...без музикална, интонационна, експресивна, изобщо без цялата си звучаща страна” [1, 282], „...без събеседник, в непривична за детския разговор ситуация” [1, 283], а „...мотивите, които ни подбуждат да се обръщаме към писмената реч, са все още

---

* **Речева ситуация** – **Комуникативната ситуация** е „...система, обединяваща участниците в общуването, използваните кодове и канали за свързка, предмета и ситуативния контекст на взаимодействието чрез текста” [4, 116]. Когато общуването протича по езиков път, комуникативната ситуация се определя като **речева ситуация**.

малко достъпни за дете, започващо да се учи да пише” [1, 286]. Основателно работата по продукцията на писмен текст е определена като „...алгебрата на речта” [1, 286].

Обучението по писменото преразказване стартира след периода на началното оgramотяване, когато писмената реч е овладяна в определена степен, и продължава до края на 4. клас, както – и в следващия етап на основната образователна степен.

4. Техники за писмено преразказване в училищния дискурс

В училище се изучават следните преразказни техники: подробно, кратко, подборно, трансформиращо, свободно писмено преразказване. Тук ще се характеризират техники, които са с основополагащо значение за езиковото и социокултурно развитие на детето в начална училищна възраст.

4.1. Подробно писмено преразказване

При него, адекватно на комуникативноречева учебна задача, чрез писмена реч ученикът, „...със свои думи максимално пълно... пресъздава (част от) съдържанието на наративен текст” [3, 65].

Подробното писмено преразказване изисква **цялостно предаване на всички сюжетни и на повечето извънсюжетни елементи на първоизточника**. Спазват се основните връзки между тях и последователността на представянето им в изходния текст. **Съдържателният план на текстовия първоизточник се претворява автентично**. Не се пропускат смислови компоненти от изходния текст, не се включват коментарни пасажии на репродукцията. **Съдържанието на първоизточника се пресъздава със свои думи**. Повествованието се води от името на неутрален повествовател в третолична (той) форма. Преразказва се в единно разказно време. Най-често се ползват преизказни (-л) форми. Подходящи са и изявителните форми на сегашно време и на минало свършено време. Пряката реч от първоизточника се представя по косвен начин. Информацията е предназначена за неосведомен адресат.

„Обстоятелственото предаване със свои думи на част от прочетена епическа творба или от гледан филм... е обичайна практика в битовото всекидневие. По тази причина подробното преразказване трябва да има сериозни позиции в училищното образование още от най-ранните класове. Дидактическата обосновка на подробното пре-

разказване трябва... да се свърже и с още едно важно обстоятелство: практическото усвояване на подробния преразказ изгражда общата основа на способността за детайлно словесно препредаване на информации, усвоени по комуникативен път..." [3, 65]. Освен това се „...подготвя почвата за усвояване на други ...по-специализирани и по-сложни ...начини за препредаване на придобитите по комуникативен път знания за нещата от света" [3, 66]. Подробното писмено преразказване е **най-елементарната, лесна и достъпна форма на пресъздаване на информация чрез писмена реч**. Ето защо **обучението стартира с него** след периода на началното ограмотяване, когато писмената реч е овладяна в определена степен, и продължава до края на 4. клас, както – и в следващия училищен етап. „Вътре в зоната на подробния преразказ е предвидено градиране на преразказите по степен на трудност, която най-често се определя от самия подбор на текстовете за преразказ (изучавани или неизучавани, с опростена или с по-разгъната сюжетна верига и пр.)" [3, 19].

4.2. Кратко (сбито) писмено преразказване

При него ученикът, предвид комуникативноречева учебна задача, чрез писмена реч, „...със свои думи накратко... пресъздава (част от) съдържанието на наративен текст" [3, 84].

Компресирането на текстовия първоизточник е двуаспектно: **смислово** и **изразно**. Пресъздават се централните сюжетни елементи от текста първоизточник с основните хронологични и причинно-следствени връзки между тях. Информацията за извънсюжетните елементи се пропуска или се препредава максимално кратко. Изходното съдържание се претворява **достоверно**. Не се променя тематичното ядро и не се разместват смисловите акценти в него. Добавки с интерпретативен характер са недопустими. Съдържанието на чуждия наративен текст се пресъздава със **свои думи**. Словесното представяне на компресираното изходно съдържание е **пестеливо**. Повествованието се води в третолична (той) форма от името на неутрален повествовател. Основното разказно време/наклонение е единно за целия текст. Ползва се сегашно време, но преизказните (-л) форми също са подходящи. Пряката реч от чуждия текст се пропуска или се възпроизвежда косвено, в силно редуциран обем. Информацията е предназначена за незапознат с първоизточника адресат.

„В извънучилищната комуникативна практика... към сбитото преразказване се прибягва в много случаи, когато комуникативната

ситуация не изисква или не позволява ... адресатът да възприеме пълната сюжетна версия от изходния текст... например... когато предстои изслушване на дадена история, която не може да бъде разбрана без информация от друго повествование и това налага представянето му в съкратен вид; ...когато целта на общуването е свързана с желанието да се препоръча за прочит интересен роман или да се сподели приятно впечатление от ... гледан филм и др.” [3, 84]. По тези причини краткото писмено преразказване е обект на специализирана методическа грижа още от началния етап на училищното обучение. Но трябва да се има предвид, че „Смисловото съкращаване на първоизточника изисква сериозни интелектуални усилия и умения за абстрахиране от подробностите при същевременно запазване на необходимия информационен минимум...” [3, 87]. Правят се обобщения, замествания на частни значения с общо понятие. Синтезираното предаване на информация „... предполага способност за намиране на подходящи свои думи за лаконично изразяване и умение за пестелива употреба на езикови средства” [3, 88 – 89]. Ето защо **усвояването на техниката на краткото писмено преразказване започва след като техниката за подробното писмено преразказване е овладяна в определена степен**, т.е. от 4. клас. Обект на редуцирано писмено пресъздаване са достъпни за учениците художествени наративи – басни, приказки. Обучението по кратко писмено преразказване е с приоритет в следващия училищен етап.

4.3. Свободно писмено преразказване

При него ученикът, предвид актуална речева ситуация, чрез писмена реч, „...със свои думи... пресъздава (част от) съдържанието на наративен текст” [3, 68].

Текстовият първоизточник се претворява автентично. „...всички решения, засягащи пълнотата на пресъздаването спрямо източника, общия обем и постройката на създавания текст се вземат от ученика. Той има право ...по собствено усмотрение да избира и/или комбинира усвоени преразказни техники, за да постигне целта си” [3, 141]. Двете **основни характеристики на свободното преразказване са: достоверност при пресъздаването на информацията; свобода при избора на преразказна техника** [вж.: 9]. Смисловото претворяване е със **свои думи**, в единна разказна перспектива. Пряката реч от първоизточника се предава предимно като косвена. Информацията е предназначена за незапознат с нея адресат.

В извънучилищния дискурс ситуацията на свободно преразказване са многообразни. Към него „...се прибегва...когато говорещият/пишещият намира за по-уместно в актуалната комуникативна ситуация да представи информацията с нови смислови акценти, да драматизира допълнително разказваната история или пък да изпробва реторическите си умения” [3, 140]. В условията на училищния дискурс свободното писмено преразказване: „дава възможност на учениците да подбират и/или съчетават всички усвоени до момента преразказни техники, за да реализират комуникативното си намерение; формира... съзнателно отношение към свободата и отговорността при избора на речева стратегия...; предполага по практически път да се опознаят определени смислови и строежни характеристики на повествователен текст, тъй като позволява чрез собствен опит да се разбере какво в текста може да се промени, без да се засяга сюжетният му „скелет”; ориентира в разнообразните възможности за дискретно и ненаатрапчиво изразяване на субективно отношение към елементи от разказния свят” [3, 156]. По тези комплексни причини свободното писмено преразказване трябва да бъде обект на специализирана методическа грижа в училище. „Този вид преразказ фактически е представен още в начална степен – във 2. клас. Едва след това започва изучаването на всички регламентирани видове преразкази. Преразказвайки така, че да предадат съдържанието на текста със свои думи, учениците от 2. клас на практика се възползват от свободата на избор на преразказни техники, но без да знаят това... Осъзнат избор обаче може да се реализира едва след изучаването на всяка отделна техника (или на основни техники – б.а.)” [3, 148]. Според нормативните документи **преднамереното изучаване на свободното преразказване, особено в писмената му форма, не е регламентирано в началните класове.** То е обект на специализирана образователна грижа в следващия етап на училищното обучение.

5. Заключение

Оптимистичните ефекти от експериментална дейност показват, че е реалистично от 4. клас да се поставят основи на свободното писмено преразказване (чрез обоснован избор на преразказна техника предвид изискванията на актуална речева ситуация от “живата” социална практика на детето). Амбицията е да се отговори на потребностите на променящия се живот – да се **изгради компетентност с действителна стойност за речевата изява на децата в разнообразни социокултурни сфери и житейски ситуации.**

ЛИТЕРАТУРА

1. *Виготски, Л. С.* Мислене и реч. С., 1983.
2. *Вълкова, Ст.* Формиране на комуникативно-речеви умения в началното училище. С., 1996.
3. *Георгиева, М., Е. Добрева.* Писмените ученически текстове. Първа част: репродуктивни текстове. С., 2002.
4. *Добрева, Е., И. Савова.* Текстолингвистика. Шумен, 2000.
5. *Танкова, Р., Т. Влашева.* Обучението по български език и литература в началното училище. Проблеми и перспективи. Пловдив, 1997.
6. *Христозова, Г.* Учебната задача по български език. Бургас, 2003.
7. <http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B0%D0%B7>
8. <http://liternet.bg/publish25/d-nikleva/priliki.htm>
9. <http://liternet.bg/publish7/mgeorgieva>

ТЕХНИКИ ЗА ПИСМЕНО ПРЕРАЗКАЗВАНЕ В НАЧАЛНИТЕ КЛАСОВЕ

МАРИАНА МАНДЕВА

Резюме

Диференцират се и се характеризират основни преразказни техники. Синтезират се основания за изучаването им в 1. – 4. клас. Целта е обучението да се осъвремени в съответствие с потребностите на променящия се живот

Ключови думи: автентична писмена практика, обучение, писмено преразказване; преразказни техники; 1 – 4 клас

TECHNIQUES FOR WRITTEN RETELLING IN THE PRIMARY GRADES

MARIANA MANDEVA

Summary

To differentiate and characterize retell basic techniques. Synthesized reasons for studying these in 1 – 4 grade. The aim is to training to be updated in accordance with the needs of the changing life.

Key words: Authentic writing practice; education; written retelling; retelling techniques; 1 – 4 grade